

Sayı : 4 - 5

Ağustos 1973 - 1974

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1974

PEÇENEK HAZİNESİ VE TÜRK SANATININ ÇEŞİTLİ KITALARDA GELİŞEN ORTAK NİTELİKLERİ

Nejat Diyarbakirli

Tarihî araştırmalar, İç Asya'da gelişen «Bozkır Kültürü»nün baş temsilcileri olan Türkler'in, zamanla Asya'dan, Avrupa ve Afrika'nın değişik bölgelerine yayıldıklarını ortaya koymaktadır. Türkler'in gittikleri bu ülkelerde ne durumda oldukları hakkında tarihi araştırmalardan yararlanamıyoruz. Artan nüfus ve başka bâzı sebepler, onları durmaksızın yeni ülkeler aramaya sevketmiş, bu yüzden de belli bir yerde oturup, bir toprağa bağlanmamışlardır. Üstelik her gittikleri ülkeyi hâkimiyetleri altına aldıkları hâlde, zamanla bu bölgelerin şartlarına uymak zorunda kalmışlar, bu da onların erimelerine yol açmıştır. Günümüzde, Orta-çağ'ın başından beri Avrupa'nın bir çok bölgelerine yerleşmiş Türk boylarının izlerine raslayamayışımızın sebebi, bu eriyip kaybolmadır. Avrupa'yı uzun zaman titretmiş Hun, Avar, Peçenek ve Kumanlar'a âit izlere, bu gün herhangi bir bölgede rastlayamıyoruz. Öyle ki, çeşitli tarih olayları yüzünden Türk boylarının büyük çoğunluğu hâkim oldukları bu yabancı ülkelerde eriyip tarihten silinirken, bıraktıkları san'at eserleri yabancı san'at tarihçileri tarafından âdetâ yağmaya uğramıştır. Bütün bunlara ilâveten, kıt'alar arası geniş sahalara akınlar yaparak yerleşen Türk boylarının, san'atlarının yeter derecede tanınmamasının sebebi, bugün gün ışığına kavuşturulmuş bulguların çeşitli rejimler ve zümrelerce ve bâzı maksatlarla değiştirilerek istimar edildikleri de bu tesbitimizi güçleştirmektedir.

İç Asya'nın geleneksel Bozkır Kültürü'nden hız alan değişik kıt'alara kadar yayılan resim, heykel ve süsleme sanatlarımızın bir yığın paraleller vereceği, çeşitli ortak yönleri olacağı şüphesizdir. Çeşitli kıt'alara yayılan Türk sanatının figür kalıpları, bize ortadan kalkan, veya türlü âmillerin etkisi ile dünya siyâset alanından çekilen büyük Türk kütlelerini acı ile hatırlatır. Balkan yarımadasının kuzeyinde yerleşen, daha sonra hıristiyanlığın koyu taassubu içinde kaybolan Peçenek (Beçene) Sanatı ve kültürü bize bu incelemelerimizde faydalı olacak figür kalıplarını verecektir. Peçenekler'e ait san'at mahsüllerinin en önemlilerin-

den; «Nagyszentmiklós» hazinesine¹ ve onun altın kaplarını süsleyen tasvirlerinin konularına dikkatimizi yöneltelim. Bunların, İç Asya'dan kopmuş bozkır kültürüne ait figür geleneklerini uzak ülkelere kadar götürün, karşılaştığı yeni şartlar ve kültürlerle göre figür kalıplarını tazeleyen bir bozkır sanatçısının eserleri olduğu zahmetsizce anlaşılır. Hâlen Viyana'da «Kunst - historisches Museum» da sergilenen «Nagyszentmiklós» hazinesi 23 parça sürahi, çanak maşrapa ve taslardan ibarettir. (Res. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12) Hazine, bulunduğu ve bilim dünyasına duyurulduğu tarihin üzerinden yüzyetmişbeş yıl geçmesine rağmen hâlâ sanat tarihçilerinin büyük ilgisini çekmeye devam ediyor.

Bu bulguların tanıtımları ilk def'a J. Arneith (*Die antiken gold und Silber Monumente des k.k. Münz - und Antiken Cabinets*, Wien, 1850) daha sonra; Böhm (*Geschichte des Temescher Banats*, 1861, Vol. II, s. 294), Romer Floris (*Archeologiai Közlemenyek*, 1865, Vol. V, s. 31), Sacken — Kenner (*Sammlungen des k.k. Münz - und Antiken — Cabinets*, Wien 1866), Henszlmann (Compte rendu etc. Budapest, 1876 Vol. I, s. 506), Bruno Keil (*Rep. f. Kunst Wissenschaft* 1887, XI. s. 258-261), Kondakow (*Gesch und Denkmaler des Byzantinschen Emails*, 1892, p. 36-40), Thomsen (*Saml. Afh. Vol. III, s. 327-353*) ve yine bu arada Ferencz Pulszky, Karoly Pulszky, Jenö Radisics v.s. gibi bazı Macar Arkeolog ve Sanat Tarihçileri de bu hazine üzerindeki araştırmalarını yürütmüşlerdir. Arkadan J. Hampel (*Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905) adlı incelemesini bastırmış ise de ilk defa M. Zimmermann bütün hazinenin fotoğraflarını yayınlamıştır. Riegel - Zimmermann (*Die spätrömische Kunst - Industrie in Österreich Ungarn*, II, Wien, 1923) ve (*Kunstgewerbe des frühen Mittelalters*, Wien, 1923). Bütün bu araştırmacıların listeyi tamamladıkları ve arkadan: Geza Fehér, (*A Bolgár - Török Müveltség Emlékei, Les Monuments de la Culture Protobulgare et leurs relations Hong-*

1 Hazine, 1799 yılında Macaristanın Torantal vilâyetinde, Maros ırmağının bir kaç kılm güneyi ile Tisza ırmağının doğusuna tesadüf eden Nagyszentmiklós köyünde bulunmuştur. Hazineyi bulan Nera Vuin adında bir köylüdür. Bahçe duvarını inşa etmek üzere toprağı kazarken, 30 cm derinlikte yirmüç adet altın vazo, tas ve kaplara raslamıştır. Buluntular oradan geçen iki rum tüccara satılmış. Tüccarlar 18-24 ayar altından yapılmış sanat değeri çok yüksek eserleri Peşte'ye getirmişler. Haber çabuk yayılmış Viyana'da İmparator François bir emirle bütün hazineyi «Cabinet Imperial des Medailles»'a taşıtmıştır. Bugün bir kısmı Peçeneklere âit olan bu değerli eserler Viyana'da «Kunst-Historischen Museum» da sergilenmektedir.

roises), Budapest 1931 ve Gyula Németh, (*A Nagyszentmiklósi kincs feliratai*, Budapest, 1932). Ve memleketimizde Hüseyin Namık Orkun'un (*Eski Türk Yazıtları* cilt II, İstanbul 1939) adlı değerli kitabının sayfa 185 ilâ 207 de, bulguların üzerinde görülen yazıtları incelemiştir. Ve nihayet, N. Mavrodinov (*A Nagyszentmiklósi Ösbolgar Kings*, Magyar Történeti Muzeum, Budapest 1943) adlı eseri ile hazineyi en ince ayrıntısına kadar tanıtacak malzeme ile karşımıza çıkar. Bu bulgular arasında ki Grekçe metni Bruno Keil, Grek harfli Türkçe bir cümleyi W. Thomsen² çözmeği başarmışlardır. Bu okuyuşlardan yararlanan Németh³ eserlerin üzerindeki rünik yazıları çözmeği başarmış ve yazdığı makalelerle okuyuşlarını bilim âlemine duyurmuştur. Bu yazılarında Németh bulguların Peçenek Türklerine aidiyetini sağlam verilerle ispatlarken bu hazinenin sahibini ve imâl edilmiş tarihini de Bizans İmparatoru Konstantinos Porphyrogennetos'un *De administrando imperio* adlı dış işleri ile ilgili siyaset kitabına dayanarak tespit etmeğe çalışmaktadır. Ona göre: 889 yılında Peçeneklerin başına geçen Bata ve bilhassa oğlu Bota - ul (900 ilâ 920 sıralarında yaşamıştır) zamanında, bu eserler meydana getirilmiştir.

Németh'den sonra bir çok Arkeolog, Sanat ve Kültür tarihçisi de bu konu ile ilgili çalışmalarını sürdürmeğe devam etmektedirler⁴. Ülkemizde bu konu üzerine çok az inceleme yapılmış⁵, yapılan yayınlar ise yeterli olmamıştır. Tarihi yönden Peçenekler'e âit «Nagyszentmiklós» hazinesine gösterdiğimiz derin ilginin nedeni, Bozkır kültürünün belirli niteliğini taşıyan ve göç ile inkiraza sürüklenmiş bu Türk boyunu ha-

2 W. Thomsen, *Une Inscription de la Trouvaille d'Or de Nagy-Szent-Miklós*, Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Hist-filol. Meddelelser, I, 1, Kobenhavn, 1917.

3 J. Németh, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós*, Orientalis Hungarica II, Budapest, 1932.

4 Son yıllar içinde Macar ve Polonyalı ilim adamları da Peçenekler ve onların hazinesi Nagyszentmiklós üzerine birçok makaleler ve yazılar yayınlamışlardır. Bunlardan önemlileri: (Bk. Gyula László, *Contribution à l'Archaeologica Academia Scientiarum Hungaricae*, Budapest, 1957; (Gyula László, *L'Art des Nomades*, Editions Corvina, Budapest 1972; (Edward Tryjarski, *A note on the relations between the Pechenegs and Poland*, *Studia Turcica*, Budapest 1971, pp. 461-468.

5 Hüseyin Namık Orhun, *Türk Medeniyet tarihine âit mühim bir keşif, ülkü*, cilt V, Sayı: 25, (Mart 1935), s. 24; Aynı yazar, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1938, Cilt II, Aynı yazar, *Une oeuvre d'art Turque en Europe centrale, La Turquie Kemaliste*, Avril 1941 No: 42, s. 18; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı, Başlangıcından günümüze kadar*, İstanbul 1955, s. 21-22.

tırlatmakla beraber, hazineyi teşkil eden parçaların üzerlerindeki artistik davranışlarla, Türk san'atının kaynaklarının Bozkırda devam edegelen, figür kalıplarının ve geleneklerinin kalıplaşmış temalarını taşımasından ötürüdür.

*
**

Nagyszentmiklós hazinesini incelemeden önce Peçeneklerin menşei ve buldukları coğrafi mahali Sır-i derya havalisi hakkında şu tarihi bilgileri tekrarlamamız gerekmektedir.

İskitler, doğu kaynaklarında Sır-i derya, batı kaynaklarında Jahartes şeklinde geçen nehrin aşağı bölgesine Silis adını vermekte idiler.

Bilindiği gibi bu nehir yukarı, orta ve aşağı olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır. İskitlerce aşağı bölgeye Silis (Silim) adının verilmesi yanında bu bölgeye Cuci oğulları devresinde Sır (Sir) adının verildiği bilinmektedir. Halbuki nehrin yukarı ve orta kısımları Yaksart şeklinde adlandırılmıştır.

Yaksart (Jahartes) kelimesi J. Marquart tarafından, kelimenin Orhun abideleri ve Orhun abideleri ile muasır Çin kaynaklarına dayanarak şu şekilde açıklanmıştır. Bilindiği üzere en eski Çin kaynaklarında bu nehrin adı *Yo-şa* ve *Yok-sart* şeklinde transkripsiyonlanmıştır. Aynı nehir Orhun abidelerinde *Yinçü Ögüz* (İnci nehri) şeklinde geçer. Orhun abideleri ile çağdaş Çin kaynaklarında ise, nehrin adı olarak *Çen-çu* (hakiki inci ırmak) şeklinin geçtiği görülür. Marquart, nehrin *Yaksart* (Jahartes) adının eski İrancadaki *Yahşa-arta* (parlak inci)'den gelişerek *Yaksart* (Jahartes) olduğunu Orhun abidelerindeki *Yinçü Ögüz* şekline dayanarak ispat etmiştir.

X. yüzyıl tarihçisi El-Mesûdî'de kelimeyi *Yahşart*, *Tahşart*, X-XI. yüzyıl tarihçisi El-Bîrûnî'de ise bunu *Haşart* şeklinde görmekteyiz. Açıkça görülmektedir ki Mesûdî'deki ve El-Bîrûnî'deki şekiller *Yaksart* (Jahartes) adının tahrif edilmiş şeklidir.

İslâmın coğrafya anlayışında, bir ırmağın kıyısındaki şehirlere göre adlandırıldığı bilinir. Bundan dolayıdır ki İbn Hordadbih'deki nehr-i Kenger (Kangar nehri) Firdevsi'nin Şehnâme'sindeki Şaş (Taşkent) nehri, Hocent (Fergana) nehri, Kenger nehri gibi şekiller bu nehrin *Yaksart* adı ile bilinen orta ve yukarı kısmına verilen değişik adlar olmuştur.

XIII. yüzyıldan itibaren Cuci oğullarının nehrin aşağı kısmına Sır

(Sir) adını verdiğini yukarıda zikretmiştik. Nitekim nehrin aşağı kısmına hakim Türk topluluklarının tarihi ve coğrafi yayılmalarıyla ve nehrin orta ve yukarı kısımlarını istilâları neticesinde orta ve yukarı kısımda oturan İran asıllı yerleşik halk gittikçe Türkleşmiş ve böylece Yaksart (Jahartes) adı yerine nehrin aşağı kısmının adı olan Sır (Sir) nehrinin orta ve yukarı kısımları içinde umumileşerek nehrin tamamının adı doğu kaynaklarında Sır - derya (Sir - derya) şeklini almıştır⁶.

VIII. yüzyılda orta kısmına nehr-i Kangar adı verilen bu nehrin Orhun abidelerinde Yinçü Ögüz şeklinde geçtiğini söylemiştik⁷. Kangar kelimesi, yine Orhun abidelerinde geçen Kengeres (Kenger'ler) kelimesinin kökü olduğuna göre, demekki Sır-i derya'nın orta kısmında Peçeneklerin başlıca boyunun adı olan Kenger halkı (Kengeres) yaşamakta idi. Bunun yanında M.S. II. yüzyılda Ural nehrinin, Türkçe Yayık adını taşımakta olması Ural nehri civarındaki kavmin Türk asıllı olduğunu bize ifade etmektedir. Çünkü Ural nehri bir çok kollara ayrılan bir nehirdir. Ve bu hususiyeti ancak orada yerleşik bir halk tarafından bilinebilir. Yayık kelimesi Türkçe yayılmış manâsına geldiğine göre demekki Ural nehri kıyısında oturanlar Türk idiler. Chavannes⁸, Wei - Lio'ya göre Ptolemaios zamanında Kırgız ülkesinin Yayık ırmağının doğusunda ve nehr-i Kenger'in kuzeyinde olduğunu zikreder.

Kenger kelimesi Orhun abidelerinde Kengeres (Kengerler) şeklinde geçmektedir. Bu kelimedeki -es ekinin bugünkü -ler, -lar çokluk eki olduğu⁹ -ar-, -er- ekinin ise «numerus collectivus» eki olduğu Türkologlar tarafından iddia edilmektedir¹⁰. Kelimenin Kenger kısmının Çince'de K'ang - kü (<Khan - Kiat) şeklinde telâffuz edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla Bilge Kağan abidesi doğu cephesi 18 nci satırda geçen Kengü Tarban¹¹ şehir adı, Kengerlerin (Kengeres) şehir adının Çince söyleni-

6 S. G. Kljaštornij. — *Yaksart — Sır-derya*, Türk Dili Cilt IV No. 37 Ank. 1954, s. 70-72 ve C.A.J., VI/1, 1961, s. 24-26.

7 S. G. Kljaštornij., *Orhon Abidelerinde Kengü'nün Kavmî yer adı (Etno-Toponimiği) I. Kengü - Tarban*. Belleten, Cilt XVIII, Ocak 1954 Sayı 69. Sayfa 89-104.

8 Chavannes, *Les pays d'Occident d'après le Heou Han chou*, T'oung Pao, 1907, s. 559.

9 K. H. Menges, *Altaic elements*, s. 101-104.

Paul Pelliot., *Quelques noms turcs d'hommes et de peuples finissant en «ar»*. Paris 1949, s. 174-233.

10 S. G. Kljaštornij., *Drevnetyurkskie Runičeskie Pamyatniki Kak Istočnik Po İstorii Sredney Azii*, Moskova 1964, s. 163-167.

11 S. G. Kljaštornij., I. «Kengü - Tarban» Belleten, Cilt XVIII, Ocak 1954, Sayı 69, s. 93-94.

şinden başka bir şey olmaması gerekir. Bunun yanında bu Çince K'ang-kü telâffuzunun Konstantinos Porphyrogenetos'daki Xάγγαρ şeklinin¹² İbn Hordadbih'deki yukarıda zikrettiğimiz Kenger şekli ile birleştiğini de söyleyebiliriz.

Kenger'lerin, Peçeneklerin başlıca üç boyunun adı olduğu bilinmektedir^{12a}. Bütün bu malûmatı topladığımızda, milâdın ilk yüzyıllarında Sır-derya'nın kıyısındaki Çince K'ang-kü de Türkçe dili konuşan ve Peçeneklerin ataları olan boyların yaşamakta oldukları neticesine varmış oluruz.

Peçenekler IX. yüzyılda Sır-derya kıyılarında yaşamakta idiler. Konstantinos Porphyrogenetos'un (950 yıllarına doğru) «at kültü» ile ilgili bu devrelerde tesadüfen tespit etmiş olduğu sekiz Peçenek kabile adını G. Németh şöyle nakleder : «1. Yawdı Erdim = Parlak Erdem Parlak atları olan Erdem kabilesi. 2. Kürekçi Çur = Mavi Çur Mavi atları olan Çur'un kabilesi. 3. K'abukşin Yula = Ağaç kabuğu renginde atları olan Yula'nın [bir rütbe] kabilesi. 4. Suru Kül bey = Boz atları olan Kül-bey'in kabilesi. 5. Kara bey = Kara atları olan Bay'ın kabilesi. 6. Boru Tolmaç = Koyu renkli atları olan Dilmaç'ın kabilesi. 7. Yazı K'apan = Kaban kabilesi (?). 8. Bula Çoban = Alaca atları olan Çoban'ın kabilesi»^{12b}.

Bizans İmparatoru bu eserinde, hudutlarını sık sık taciz eden komşuları Peçeneklerden uzun uzadıya bahsetmekle ve onların kültür ve yaşayışları hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu Türk boyunun 150 yıl kadar İtil (Volga) ile Tuna (Danüb) nehirleri arasındaki geniş sahada tam bir kabile düzeni halinde yaşamış olduğunu ve maalesef bir devlet mekanizması kurmağa muaffak olamadıklarını görüyoruz.

Bu tarihlerden itibaren Balkan yarımadasına akınlar yapmışlar bir çok toplulukları hakimiyetleri altına almışlar ve bu arada çok önemli siyasî durumların da ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bunlardan biri hiç şüphesiz büyük Slâv topluluklarının Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara inmesine mâni olmaları, aynı zamanda bugünkü Macaristan'ın bir

12 Konstantinos Porphyrogenetos., *De Administrando Imperio*, S.G. Kljaštornij., *Drevnetyurkskie Runičeskie Pamjatniki Kak Istočnik Po İstorii Sredney Azii*, Moskova 1964, s. 163-164.

12a Akdes Nimet Kurat, *IV - XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 324.

12b A. Caferoğlu, «Türk onomastiğinde At kültü», *Türkiyat Mecmuası*, cilt. X, İstanbul 1951-53, s. 205.

Kısmını teşkil eden Tuna -Tisa sahasında bu ülkenin kurulmasında büyük rol oynamış olmalarıdır. Memleketimizde Peçenekler'in tarihi yönünü inceleyen iki önemli araştırma yapılmış olup, birincisi Akdes Nimet Kurat tarafından yayınlanan zengin malzemeyi hâvi *Peçenek Tarihi*¹³ diğeri ise Peçenekler üzerine yeni görüşler getiren Faruk Sümer'in bir inceleme yazısı olan «*Bayındır, Peçenek ve Yüregirler*» adlı makalelerdir¹⁴. Ortaçağ'ın başından itibaren aynı göç yollarını ihtiyar edinmiş olan Hunlar'ın, Avarlar'ın, Uzlar'ın, Kumanlar'ın yaşayışlarını ve kültürlerini de incelememiz yanında Peçenekler'in maddi ve mânevi kültürü üzerindeki eksik bilgimizi bu değerli eserler üzerinde durarak tamamlamaya çalışacağız. Hunlar, Avarlar, Kumanlar ve Uzlar tıpkı Peçenekler gibi ana yurttan koparak batıya doğru kaymışlar, Karadeniz'in kuzey istikâmetinde ilerlemişler ve bu bölgeyi bir müddet hâkimiyetleri altında bulundurmuşlardır.

Bu Türk toplulukları, ana yurttan koptuktan ve katettikleri uzun göç yollarından sonra, benimsedikleri topraklar üzerine devlet teşkilâtlarını kurmağa zaman ve imkân bulamadan, Orta Asya yönünden gelen ikinci bir dalganın ağır baskısı ile yerlerini başka bir Türk topluluğuna bırakmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bir istisna olarak, Avrupa'nın merkezine kadar sarkan ve bilâhare bu bölgeye yerleşen Batı Hunları'nın aynı bölgede geniş bir devlet teşkilâtı kurduklarına şahid oluyoruz. Ne var ki, işgal ettikleri topraklar çok geniş bir zemini kapladığından ve bu uçsuz bucaksız topraklar üzerinde Hun Türkleri'nin ekseriyeti teşkil etmemelerinden, ayrıca İç Asya'dan kopup gelen yeni Türk dalgalarının da bu azınlığı takviye etmemelerinden ötürü, kudretli hükümdar Atillâ'nın ölümü üzerine Batı Hunları'nın kurduğu devlet derhâl yıkılmıştı.

Aynı durumun tekrarını biz bir başka Türk uruğu olan Avarlar'da da izliyoruz. Avrupa sınırlarına kadar ulaşmış bu topluluğun, ilk zamanlar münferit kabileler hâlinde bir konfederasyon şeklinde yaşadıklarını izliyoruz. Bugünkü Macaristan'ın doğu yörelerine yerleştiklerinde ise, bir devlet teşkilâtı kurmağa muvaffak olurlarken, bir çok yabancı unsurlarıda hâkimiyetleri altına almışlardı. Batı Hunları'nda olduğu gibi, Avarları'n da İç Asya'dan göç edecek yeni yeni Türk toplulukları ile tak-

13 Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.

14 Faruk Sümer., *Bayındır, Peçenek ve Yüregirler*, Ank. Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, CXI sayı 2, 3, 4 (Haziran, Eylül, Aralık 1953), s. 317-344.

viye alma imkânları yoktu. Onlarda Ortaçağ Avrupası'na göç etmiş çeşitli Türk topluluklarında olduğu gibi, takviye almamaktan ötürü yavaş yavaş hıristiyanlığın muhâfazakâr câmiası içinde eriyip yok olacaktı.

Nitekim de, yabancı kavimler birer birer Avarlar'ın hâkimiyetinden kurtulduktan sonra, bu Türk uruğu gittikçe azalmış ve VIII. yüzyılın sonlarına doğru âni bir Frank hücumu karşısında yok olmuşlardır.

Avarlar'dan sonra Peçeneklerin, Uzlar'ın da başına aynı şeyler gelmiş, İç Asya'dan kopup gelen ve Hazer'in kuzeyinden geçerek ilk önce Karadeniz'in kuzey yörelerini istilâ eden bu Türk urukları için göç adeta bir ölüm değirmeni gibi işlemiş ve onların zamanla eriyip yok olmalarının şartlarını hazırlamıştır^{14a}.

Avrupa'nın merkezine kadar sarkan bu Türk topluluklarının geride bıraktıkları kültür ve san'at mirasına bugün bir çok milletler sâhib çıkmaktadır. Peçenekler'in namı Nagyszentmiklós hazinesine sahib çıkma yolunda Macarlar ve Bulgarlar arasında büyük münâkaşalara yol açılmıştır.

Yirmiüç parçalık altından mamul, ünlü Nagyszentmiklós hazinesinin en ilgi çekici parçası muhakkak ki 22 cm boyunda 18 kıratlık altından yapılmış, iki nr.lu sürâhidir (Res. 9, 10, 11, 12). Sürâhinin san'atçısı, eserin şişkin karın kısmına birbirlerine değen dört madalyon içine değişik konuları yerleştirmiştir. (Res. 9, 10, 11, 12). Konular, bir Peçenek Başbuğu, Beğ veya Kumandanının isteği üzerine İç Asya'nın geleneksel figür kalıplarına uygun olarak yapılmıştır.

Sürâhinin (Res. 9) de görülen madalyonunda; bir griffon'un diz çökmüş dişi bir geyik üzerine saldırışı canlandırılmıştır.

İç Asya'nın mücâdele eden hayvan figürleri ile ilgili kalıplarını inceleyen, Hun San'atı ürünleri arasında¹⁵ bu sahneye çok rastlanmıştır.

14a Peçenekler hakkında bk. Ahmed Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970, s. 82/3.

15 Nejat Diyarbekirli, *Türk Sana'tının Kaynaklarına Doğru, Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri II*, 1969, s. 111-204; Aynı yazar, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972.

S. I. Rundenko., *Vtoroj pazyryksij kurgan*, Leningrad 1948; Aynı yazar, *Der zweite Kurgan von Pazyryk*, Berlin, 1952; Aynı yazar, *Gornoaltajskie nachodki i skifi Moskova*, Leningrad 1952; Aynı yazar, *Kul'tura naselenija Gornogo Altaja v skijskoe vremja*, Moskova 1953; Aynı yazar, *Kul'tura naselenija central'nogo Altaja v skijskoe vremja*, Moskova-Leningrad 1960;

M. P. Griaznov., *Drevnie Kul'tury Altaja Novosibirsk*, 1930; Aynı yazar, *Pazyrykskoe knjazeskoe pogrebenie na Altae*, Moskova; Aynı yazar, *Le kourgane de Pasirik*, Moscou-Leningrad 1931; Aynı yazar, *Pazyryksij kurgan*, Moskova-Leningrad 1937.

(Res. 13, 14). Burada Peçenekli san'atçı Hunlar'dan bu yana yüzyıllar boyunca ustadan çırağa geçerek kalıplaşmış «hayvan üslûbu» geleneğine uymaktadır. Şüphesiz bu hayvan mücadelelerinde öyle sembolik bir anlatım saklıdır ki, anahtar yüzyılların akışı içinde yavaş yavaş kaybolmaktadır¹⁶.

Aynı hayvan üslûbunun İç Asya'nın bir çok Türk toplulukları arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Uçsuz bucaksız bozkırlarda bulunan sayısız kurganların bazılarında, gün ışığına kavuşturulmuş bir çok bulgular üzerinde de aynı üslûp özellikleri rahatlıkla müşâhede edilmektedir. Meselâ, Kisselev'in Hakas vilâyetinde eski Kırgız mezarlarında (VII ilâ IX. yüzyıllar arası) yapmış olduğu kazılardan sonra bulunduğu bulgulardan bir gurubunun (Res. 22, 23) Nagyszentmiklós'daki 19 nolu çanak ile (Res. 7) gerek üslûp, gerek tarz, gerek motiflerin işlenişi ve gerekse sözünü ettiğimiz hayvan tasvirlerinin birbirine son derece benzemekte olduğunu müşâhede etmekteyiz. Her iki Türk topluluğuna âit bulgulardaki bu benzerlik (arada yaklaşık olarak üçyüzyıl kadar bir zaman farkı olmasına rağmen), tarz, üslûp ve motif kaynağının «Bozkır Kültürünü» meydana getiren bir ana unsurda, daha açıkçası Türk Sanatının Orta Asya'daki kaynağında birleştiğini bize açıkça göstermektedir.

Sürâhinin (Res. 12) de görülen madalyonunda «hayvan üslûbu ile ilgisi olmayan değişik bir konu ile karşılaşırız. Burada, yüzü ve gövdesi seyirciye doğru dönük, başına ucu sivri bir tolga (miğfer) giymiş, dolgun oval bir yüz, hafif çekik badem gözler, düz ve basıkça burun, bıyıklı ve sivri sakallı bir atlı figürü yer almıştır. Üzerine zırh giymiş bu atlının, başındaki tolganın ucunda iki kurdelanın uçuştuğu görülür. Atlının düğümlü kuyruğu ve koşum takımı'nın süsleriyle beraber, diğer aksesuar bize Bozkır kültürüne mensup bir Türk atlısının karşısında olduğumuz intibainı verir.

Vücudunu saran ağır zırh, saçlarından tutarak sürüklediği esir ve semerinden sarkan kesik baş ile atlının cenkden muzaffer olarak döndüğü belirtilmek istenmiştir. Cenge giderken, başa giyilen kurdeleli sivri

16 Hun sanatında ve tüm bozkır sanatında, bıkmadan tekrarlanan: Aslan ile geyik, pars ile geyik ya da aslan ile boğa mücadele sahnelerinin, İç Asya sembolizmini, aksettirdiği şüphesizdir. Yırtıcı hayvanlar (Arslan, pars v.s. gibi) gündüzü, çift tırnaklılar (geyik, dağ keçisi, boğa gibi...) geceyi temsil ederler. Yırtıcı bir hayvan'ın, çift tırnaklı bir hayvana saldırışı ve pençesini geçişi figüratif anlamda bir zaferi ifade etmektedir.

tepeli tolganın, Hunlar'dan Osmanlılar'a kadar devam edegelen, giysi geleneğinden olduğu ve sırasıyla Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir.

Nagyszentmiklós atlısının sağ elinde tuttuğu flâmalı mızrak ise İç Asya Türkleri'nin çok kullandıkları en popüler silâhlardan biridir, Mızrağın ucuna takılı flâma, atalarımızın en erken dönemlerden beri bağlı buldukları âile, boy ya da başkanlarının damgalarını veya özel işaretlerini taşıdı. Bu dönemin Türk boylarında, başda bulunan yabgularının ya da hakanlarının egemenliğini gösterecek kendilerine ait armaları veya tuğları bulunurdu. İlk göçebe Türklerin kurt veya geyik Uygurların ejder figürlü bayrakları olduğu bilinir.

1072-73 yıllarında Kaşgarlı Mahmud'un Araplara Türk dilini öğretmek için yazdığı *Divanü Lugat-it-Türk*'den ucuna ipek parçası takılan mızrağa «batrak» denildiğini öğreniyoruz¹⁷. Daha erken dönemlerde «batrak» «badırak» kelimesinin kullanıldığını dilciler bildirirler. Kelimenin batmak, veya batırmak kökünden geldiği ve zamanla «d» harfinin «y» harfine çevrilmesiyle bayrak kelimesinin ortaya çıkmasına yol açtığı kanısındayız. Sancak kelimesinde Sanç-mak yâni süngülemek, mızraklamak fiilinden (batırmaktan batırac > batrak > bayrak örneği gibi) Bayrak - mızrak türediği bilinmektedir.

«Batrak» yâni bugünkü deyimle, Türk ordularının cenk geleneğinde uzun zaman devam etmiş, hattâ İstiklâl savaşında süvarilerimiz tarafından vurucu cenk aracı olarak kullanılmıştır. Yaklaşık olarak 1946 yılına kadar süvari birliklerinde kullanılan bu cenk aracı bilâhare terk edilmiştir. Bugün ancak merasimlerde, uçlarında kırmızı, beyaz flâmalı (pinel) mızraklarla geçen süvari birliklerimiz, eski dönemlerimizin akıncılarını hatırlatan birer canlı örneklerdir.

Kırgız Türkleri'nin Peçenekler'den çok önce (yaklaşık olarak iki ilâ üç yüzyıl), ülkelerinde kayalar üzerine ve kullandıkları gündelik eşyalara; atlı figürleri ve av temaları (Res. 15, 16, 17, 18) ve hayvan mücâdele sahnelerini geleneksel sembolizmin çerçevesi içinde çizdikleri gözden kaçmaz¹⁸. Kırgızistan'da, Hakast vilâyetinde Sulek dağında ka-

17 Batrak: Ucuna bir ipek parçası takılan mızraktır. Savaş günü yiğit kendini bununla tanıtır (Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk*, çeviren Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, Cilt I, s. 465).

18 Yevtyuhova, L. A., *En eski kültürün izinden, Volga'dan Pasifik Okyanusu'na kadar, Moskova 1954* (Güney Sibirya'nın en eski dönemi bölümünde...), s. 218, 219, 220, 221.

yalar üzerine çizilmiş bu resimler arasında devamlılığını izlediğimiz figür kalıplarına rastlamaktayız. Kırgız sanatının basit tarzda düzenlemiş olduğu bu çizgisel ve yalnız konturları belirtilmiş resimler arasında av, hayvan mücadelesi ve cenk konuları özellikle aksettirilmiştir. Bunlar arasında, ilgi duyduğumuz üç kırgız atlısı üzerinde duralım (Res. 15, 16, 18). Atlıların sivri başlıklarının ucunda uçuşan kurdeleleri, ellerinde tuttukları mızrakları ve süslü at koşumlarıyla Avrupa'ya ve Orta Doğu'ya yayılmış bu figür kalıplarının ilk öncüleri sayabiliriz.

Bir çok yabancı san'at tarihçisi, Nagyszentmiklós hazinesi, 2 Nolu sürâhisinde görülen muzaffer süvariye (Res. 12), Roma, Bizans ve Sasanî san'atına¹⁹ mal etmek için lüzumsuz bir gayretkeşlik göstermektedirler. Bâzıları ise, bu eserlerin turanî kaşesini kabûl etmekle beraber, sözü geçen medeniyetlerin etkisinde kaldığını iddia etmekden kendilerini alamazlar. Oysa, böyle bir konu düzenine ne Roma, ne Bizans, ne Sasanî san'atının paraleller verdiğini hatırlarız. At sırtında bu giysilerle bir imparator, veya kumandan figürüne ne Roma, ne de Bizans'da tesadüf ederiz. Roma ve Bizans'da genellikle asiller gösterişli giysilerle bir mekân içinde hareketsiz ve donuk bir durumda aksettirilmişlerdir. Sasanîler'de ise bu tarz cenk giysisine, ne kurdeleli sivri börk'e, ne elde tutulan batrak'a, ne de esirin saçlarından sürüklenme temasına rastlanmadığı gibi temsil edilen konularda, at'ın eyerine iliştilmiş kesik baş ise hiç görülmez. Ayrıca Araçlar'ın VII. yüzyılın ilk yarısında, Sasanî İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmakla İran yaylasının nasîl san'attan yoksun kaldığı ve kısırlaştığı²⁰ san'at tarihinde tartışmasız benimsenen bir gerçektir. Dolayısıyla X. uncu yüzyılın eserleri sayılan, «Nagyszentmiklós» hazinesini, tarih sayfalarından üç yüz yıl evvel silinen bir soyun (Sasanî'ler) yarı canlı bir şekilde yaşayan san'atına bağlamak fazla gayretkeşlik değildir?. Kaldı ki aşağıda belirteceğimiz figür kalıpları ile hazineninkiler arasında ortak yönler o kadar derindir ki, bir kısım yazıtlar, türkçe olmasa dahi bu figür kalıplarından ötürü, yapıta kolaylıkla «Türk Eseri» damgası vurulabilir. Ayrıca Grek harfleriyle Türkçe yazılmış yazıtlarda Buila ve Butaul adlarına rastlanır²¹. İlk olarak Thomsen'in yayınladığı bu yazıtları, Hüseyin Namık Orhun da neşretmiştir.

19 Roman Ghirshman., *Iran Parthes et Sassanides*, Gallimard 1962, s. 328.

20 André Godard, *L'art de l'Iran*, Arthaud, Paris 1962, s. 283.

21 Peçenek Hükümdarı Bata'nın oğlu Butaul, 900 ilâ 920 yıllarında yaşamıştır.

Nagyszentmiklós hazinesinde ki bir müştereklik bulguların üzerindeki rünik Türk harflerine benzeyen yazılardır. Bu yazılar çeşitli kişiler tarafından okunmağa çalışılmış ise de, en son profesör Gyula Németh tarafından «Boyla çoban» ve «Botaul Çoban» şeklinde okunmuştur. Eğer bu okunuşlar doğru ise :

1 — «Boyla» kelimesinin Nagyszentmiklós bulgularının hâricinde Bilge Kağan âbidesinin güney yüzeyinin 14. satırında Tonyukuk'un ünvanı olarak «Tonyukuk Boyla Bağa Tarkan...» şeklinde geçtiğini görürüz. (Bk. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İst. 1970, s. 71). Aynı ünvanı Tonyukuk âbidesinin birinci taşında, batı yüzünün altıncı satırının sonunda «Bilge Tonyukuk Boyla Bağa Tarkan birle İteriş Kağan, olunca» ibaresinde de görürüz. (Bk. Muharrem Ergin, *Aynı eser*, s. 76). («Moyla» kelimesi için bk. *Drevne Tyurkskiy Slovar*, Leningrad 1969, s. 110). Burada «Boyla» kelimesi Tonyukuk'un ünvanı olarak verilir. (Tonyukuk'un «Apa Tarkan» ve «Boyla Bağa» Tarkan ünvanları için bk. Masao Mori, *A - shih-tê Yüan - chen ve Tonyukuk, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt V, 1-4, İstanbul 1973, s. 87-93). 755-759 yılları arasında Türgeşlerin «Kara» kısmının hanları A - topei - lo idi. Bk. A. N. Kurat, *Peçenek Tarihi*, İst. 1937, s. 30; Edouard Chavannes, *Documents sur les Tou - kioue* adlı eserinde A - topei - lo ismini «Boyla» olarak okur.

Son olarak Sir Gerard Clauson, *XIII. yüzyıldan önceki Türkçe'nin Etimolojik sözlüğü* adlı eserinde «Boyla» kelimesinin Hunlar'dan beri Türkçede mevcut olan bir kelime olduğunu ve bu kelimenin IX. yüzyılda Bulgar Türkçesinde Hakan'dan bir aşağı rütbede olan şahsın ünvanı olduğunu söylemekte, ayrıca bu kelimenin Gök-Türk âbideleri (Tonyukuk) ile Uygur kaynaklarında (Suçi yazıtı) kullanıldığı yerleri belirtmektedir^{21a}.

2 — Türk kavimlerinin birçoklarında, meselâ Kumanlar'da, Kırgızlar'da, Uygurlar'da, Göktürkler'de, Hunlarda ve Asya'nın Bozkır kültürüne mensup diğer Türk kavimlerinde müşterek bir âdet vardır. Bu âdette bellerine yahut atlarının terkisine astıkları mâdenî tabak, kap, çanak, maşrapa, sürâhi v.s. gibi günlük hayatı ilgilendiren eşyaların üzerinde yazı olması meselesidir. Meselâ Kiselev tarafından Kuray

^{21a} Bk: Sir Gerard Clauson. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* Oxford, 1972, s. 385.

steplerinde ve Ursul nehri yatağı boyunca yapılan kazılar neticesinde bulunan bulgulardaki yazıtların okunuşu ve tefsirleri için bk. Alexandre Mongait, *L'Archeologie en U.R.S.S.*, Moscou 1959, s. 302-305.

Çanak veya maşrapa üzerine yazı yazma geleneği, Türk toplulukları arasında tarihin en sisli devirlerinden beri devam edegelen son derece yaygın bir anlayışın ifadesidir. En eski örneğini hiç şüphesiz, Esik kurganından gün ışığına kavuşturulan rünik yazılı çanakta gördüğümüz^{21b} ve orta çağda İslâmi devirde, keramik çanaklar (evaniler) üzerinde izlediğimiz bu anlayış, çağımızda bile tahta kaşıklar üzerinde devam etmektedir. Türk köylüsü, tarhana çorbası içeceği kaşığına nakışlar vurmadan, sapına beyitler yazmadan kullanmaz.

Bu iki nokta da bize kuvvetle göstermektedir ki, Nagyszentmiklós hazinesini yaratan eller, hiç şüphesiz Orta Asya'nın göçebe Bozkır kültüründe yoğrulmuş ve pişmiş bir milli sanat geleneğini Orta Asya'dan almış ve Macaristan'a kadar getirmiş usta Türk asıllı san'atkârlarıdır.

«Louvre» müzesinin, İslâm bölümünde sergilenmekte olan, Musul işi «La Baptistère de Saint Louis» çanağının üzerindeki Türk boylarına âit armalardan, bu eserin Memlûkler'e âit olduğu, evvelce Prof. Rice tarafından açıklanmıştır²². Bu çanağın etrafında sıralanmış atlı figürleri ile Nagyszentmiklós atlısı arasında önemli ortak yönlerde rahatlıkla müşahede edilir. Memlûk kabının üzerinde savatlama tekniği ile işlenmiş süvâri figürlerinin dolgun oval yüzleri, hafif çekik badem gözleri, düz ve basıkça burunları, sivri sakalları ve bıyıkları ile başlarında kurdeleli sivri tuğları bulunmaktadır. Atların kuyruklarının düğümlemesi ve koşum süsleri ortak elemanlardan biridir. Bozkır san'atının ilk temsilcileri olan Hunlar'dan, günümüze kadar at kuyruğu bağlanması ve at cesedlerinin kuyrukları, ya kesik, ya da düğümlü idi (Res. 20, 21). Atalarımız da, at kuyruğu kesmenin mâtem işâreti olduğu, etnograflar ve tarihçiler tarafından def'alarca işlenmiş bir konudur²³.

Kırgızlar'ın kayalara çizilmiş (Res. 15, 16, 18) tasvirlerinde görülen at figürlerinde kuyrukların düğümlü oluşu aynı geleneğin devamı-

21b Bk. Nejat Diyarbekirli, *Kazakistanda bulunan Esik Kurganı*, Cumhuriyetin 50. yılına Armağan, Edebiyat Fak. İst. 1973.

22 D.S. Rice., *Le Baptistère de Saint Louis*, Les Editions du Chene, Paris MCMLI, s. 11.

23 İnan, Abdulkadir., *Altay'da Pazırık hafriyatında çıkarılan atların vaziyetini, Türkler'in defin merâsimi bakımından izah*, İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 20-25 Eylül, 1937, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, İstanbul 1943.

dır. İslâm kaynaklarının verdiği bilgiye göre; Malazgirt savaşı başlamadan önce, Alp Arslan duâsını yapmış, sonra kendi eliyle atının kuyruğunu bağlamıştır. Askerlerinin de kendisi gibi yaptığını aynı kaynaklardan öğreniyoruz²⁴. Yazılı kaynaklardan başka Selçuklu dönemindeki keramik ve minyatürlerde çok tesadüf edilen atlı figürlerde dahi bu ortak özellikler rahatlıkla tesbit edilebilir.

Anadolumuzda mâtem temasının, güneyde Toroslar'da yaşayan Türkmen oymaklarının ağıtları arasında, bugün şu şekilde işlendiğine şahid olmaktayız :

Doru atın yemlenemeyo
Kesilmiş kuyruğu yellenemeyo
Ali'nin ölümü yürek sızlatır.
Atınla anacığın söylenemeyo²⁵

— Türk milletinin en büyük kültür varlıklarından biri olan Dede Korkut hikâyelerinde bu mâtem geleneğinin bâriz hatları ile karşılaşırız. Meselâ *Millî Destanımız*'in : «İç Oğuz'a Dış Oğuz âsi olup Beyreğin öldüğü destanı beyân eder» bölümünde yiğit Beyrek ölürken²⁶.

Yiğitlerim yerinizden kalkın
Ak boz atımın kuyruğunu kesin,
Arku Belî Ala Dağdan geceleyin aşın,
Akıntılı güzel suyu delip geçin,
Kazanın dîvânına koşup varın,
Ak çıkarıp, kara giyin,
Sen sağ ol Beyrek öldü diyin.

Yine destanın aynı bölümünün başka bir yerinde : «Beyreğin babasına anasına haber oldu. Ak evinin eşiğinde feryat koptu. Kaza benzer kızı gelini ak çıkardı, kara giydi. Ak boz atının kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit kara giyip, mavi sarındılar, Kazan Bey'e geldiler. Sarıklarını yere vurdular, Beyrek diye çok ağladılar»²⁷.

24 *İbn-el-Esir*, Kahire 1301, s. 27.

25 Ali Rıza Yalçın, *Cenup'ta Türkmen Oymakları*, Türk Sözü Matbaası, Adana.

26 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul 1969, s. 236.

27 Muharrem Ergin, *Aynı eser*, s. 237.

Bütün bu halk ağıtlarını ve millî destanları izliyerek tarihin en sisli dönemlerine kadar indiğimizde, özellikle Hun kültürü tabakalarına bir göz attığımızda, kurganlardan gün ışığına kavuşturulan koşumları ve bütün süslemeleri ile gömülmüş atların kuyruklarının, bâzılarının neden kesik ve bâzılarının da neden düğümlenmiş olduğunun (Res. 20, 21) manâsı büyük bir açıklık kazanır.

Nagyszentmiklós vazosunun oval yüzlü, badem gözlü, sivri tuğlu atlısına (Res. 12) bu def'a Mısır'ın Memlûkler döneminde, Karagöz tipleri arasında tesadüf ediyoruz (Res. 24). Frankfurt'un bir banliyösü olan Offenbach'ın namı «Deri müzesinde» bulunan, en eski Türk gölge oyununun deriden, ajurlanarak yapılmış örnekleri arasında, mevcut bir atlı figür (Res. 24), Peçenek atlısında olduğu gibi dolgun oval yüzlü, hafif çekik badem gözleri, düz ve basıkça burnu, bıyıkları ve sivri sakalı ve üzerine giymiş olduğu zırhı ile dikkatimizi çeker. Başında Sivri tuğ, tuğ'un arkasında uçuşan kurdelesı ve sağ elinde flamalı mızrağı ile merkezî Avrupa'da desen kalıbından aynen kopya edilmiş hissini vermektedir. Yine aynı döneme âit diğer bir Memlûk karagözünde (Res. 25) de görülen iki kadının çocuklarını saçlarından tutarak sürüklemeleri bize Nagyszentmiklós'un diğer detaylarını yâni atlının esirini saçlarından tutarak sürükleme temasını hatırlatmaktadır.

Peçenek atlısının semerinde görülen kesik baş, bize orendizm²⁸ ile ilgili bir davranışın izlenimini belirtir. Bilindiği gibi insan kafatası oranın merkezdir. En ilkel topluluklarda, insan beyni yiyen ve kafatasından su, ya da içki içen daha büyük orenda kazanır. Öldürülen düşman kumandanının, kuvvetli bir cengâverin kafatasından içki kabı yapmak geleneğini, bu ilkel davranışın köklerinde aramak gerek, Herodot, İskitler'in, öldürdükleri düşman kafatasından içki kabı yaptıklarını uzun uzun anlatır.

Düşmanın kafatasından içki kabı yapma geleneğinin, Hiung-nu'lar da yaygın bulunduğunu M.Ö. 100 yılında yazılmış *Şi-ki* adlı bir Çin yazmasından öğreniyoruz. Hiung-nular kendilerine önem vermeyen «Yüe-çiler'e karşı parlak bir zafer kazanınca Yüe-çi hükümdarının kafatası da Hun Hükümdarı Mao-tun'un sofrasında içki kabı olmuştu. J. J. De Groot;

28 «Orendizm» deyiimi, ilk olarak Pfister tarafından kullanılmıştır. Fr. Pfister, *Der Glaube an das ausserordentlich wirkungsvolle Orendismus, Blatter zur bayrischen Volkskunde*, Heft 11, 1927, s. 27; K. Beth., *Religion und Magic*, Leipzig 1927, s. 206; H. Vambery., *Die primitive Cultur des Turkco-tatarischen Volkes*, Leipzig 1879.

Hunlar'ın M.Ö. dönemine âit, 1921'de Berlin'de yazmış olduğu eserinde, bu tarzda bir çok örnekler vermektedir. J. Deguignes : «*Genel Hun Tarihi*» adlı eserinde, Avar Türkleri'nden, «Çö-nü»nün; düşmanları «Kaotş»ların kralı Minyoto'nun kafasını keserek, kafatasının içini cilâlatığı ve içki kabı olarak kullandığından bahseder²⁹.

Rus tarihçisi Nestor, 970 ilâ 972 yılları arasında yazdığı tarihte; Peçenek prensi Kovra'nın baş düşmanı Svatoslav'ı öldürüp kafatasından içki bardağı yaptığını anlatır³⁰. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Nagyszentmiklós vazosunun tabiatçı üslûbunda, temsili bir anlatım saklıdır. Peçenekli san'atkâr aldığı sipariş üzerine, Bozkırın gelenekçi sembolizmini seyircisine aksettirme çabasındadır.

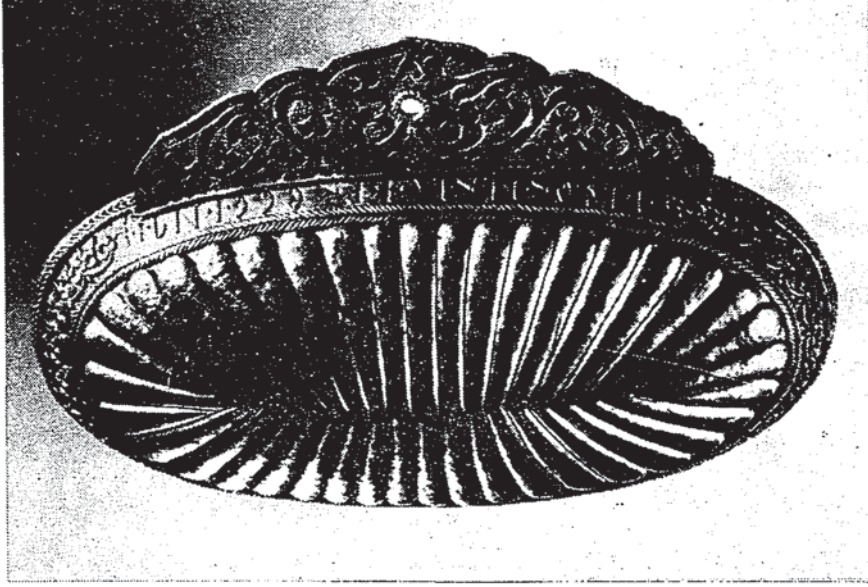
Başka bir yazımızda, aynı vazonun diğer madalyonlarında görülen temaları (Res. 10, 11) ele alacak ve onları inceleyeceğiz. Bu arada bir merkezden çıkıp çeşitli bölgelerde yerleşen kıt'alar arası mesâfelerde yurt tutan Türk boylarının san'at eserlerinde ortak yönleri, paralelleri ve üslûp bağlarını başka örneklerle zenginleştirme fırsatını bulacağız.

29 J. Deguignes., *Histoire générale des Huns, des Turcs etc.*, Paris 1756, II, s. 347.

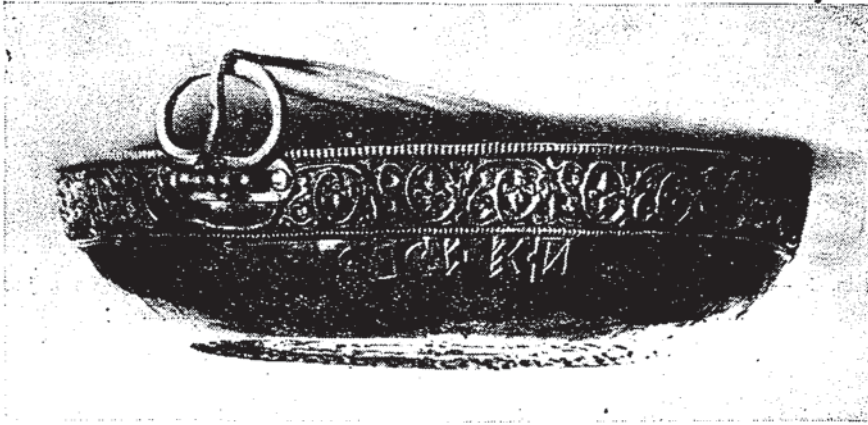
30 Chron, Nestoris ed. Fr. Miklosich, s. 43.

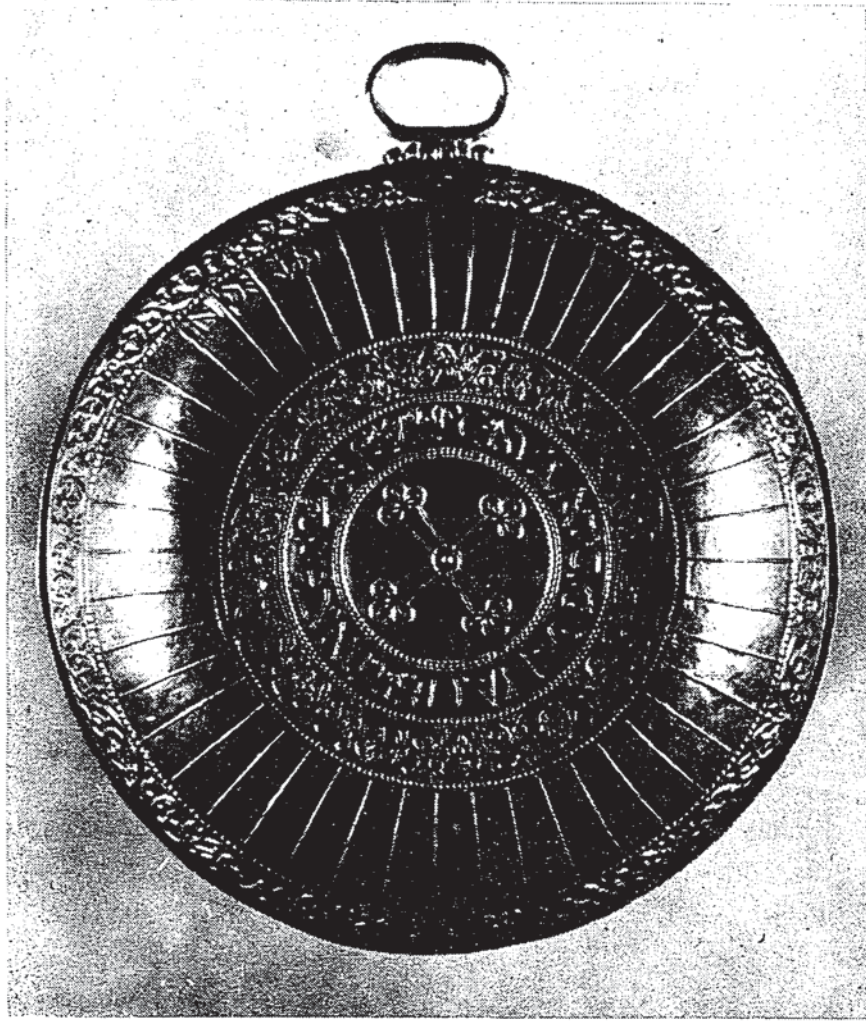
Resim 1 — Macaristanda, Nagyszentmiklos köyünde bir tesadüf eseri olarak gün ışığına kavuşturulan Peçenek hazinesi, Viyana, Sanat Tarihi Müzesi.

Resim 2 — Nagyszentmiklos hazinesinde, 8 no'lu meyvalığın yandan görünüşü. Kulpu- nun hemen altına tesadüf eden bordürde rünik harfli yazılar görülmektedir.

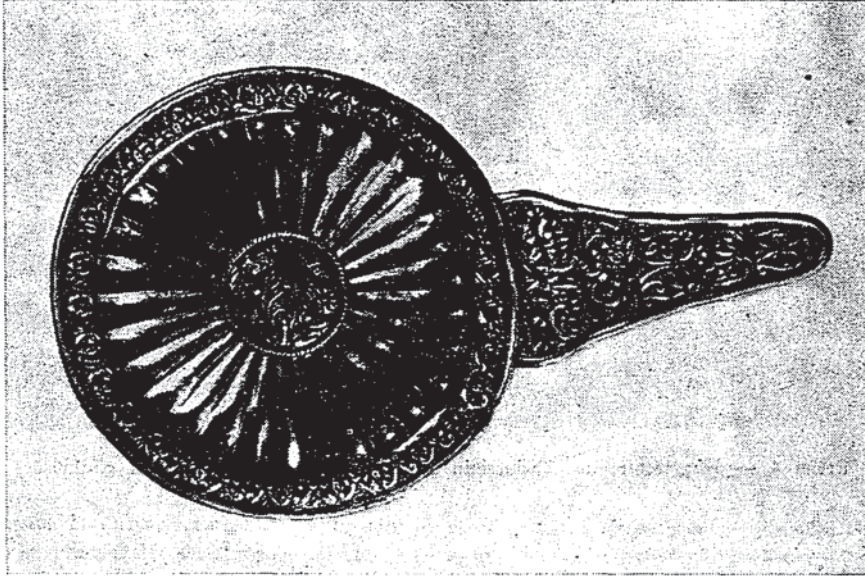
Resim 3 — Nagyszentmiklos hazinesinin 10 no'lu altın çanağının yandan görünüşü. Kıvrım dallarla süslü çanağı çevreleyen frizin altında rünik harfler görülmektedir.

Resim 4 — Nagyszentmiklos hazinesinin 10 no'lu altun çanağının alttan görünüşü.

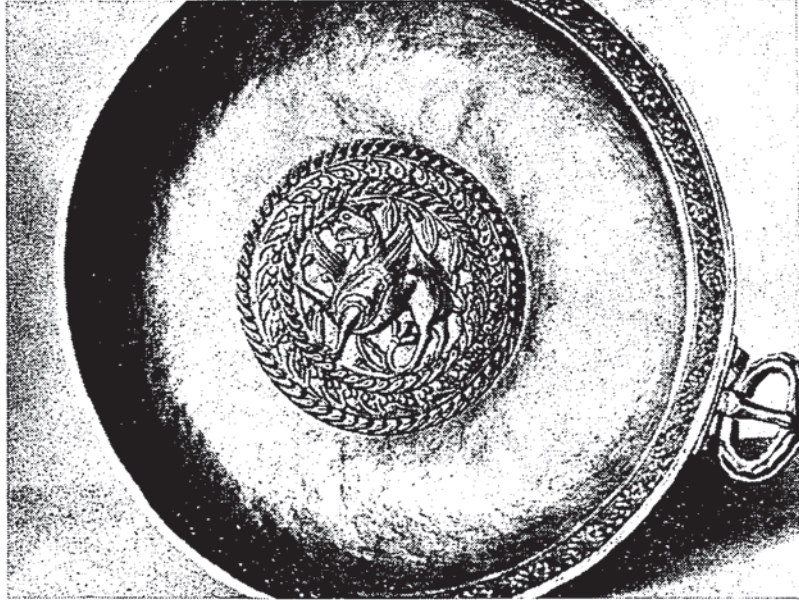
Resim 5 — Başını geriye çevirmiş, hayali bir hayvan biçimindeki çanak. Hazinesinin 13 no'lu altın eseri.

Resim 6 — Merasimlerde kullanılan kulplu kap Hazine envanterinde 15 no'lu eser.

Resim 7 — Hazinesinin, 19 no'lu çanağı. Madalyon içinde görülen boğa ve deniz aygırı karışımı hayalî bir yaratık. Çanağın tezyinatı arkadan itme metoduyla yapılmıştır.

Resim 8 — Nagyszentmiklos hazinesinin, 20 no'lu altın çanağının yukarıdan görünüşü.

Resim 9 — Nagyszentmiklos hazinesinin 2 no'lu altın sürahisinde, madalyon içinde görülen sahnede, griffon'un dişi bir geyiğe saldırışı canlandırılmıştır.

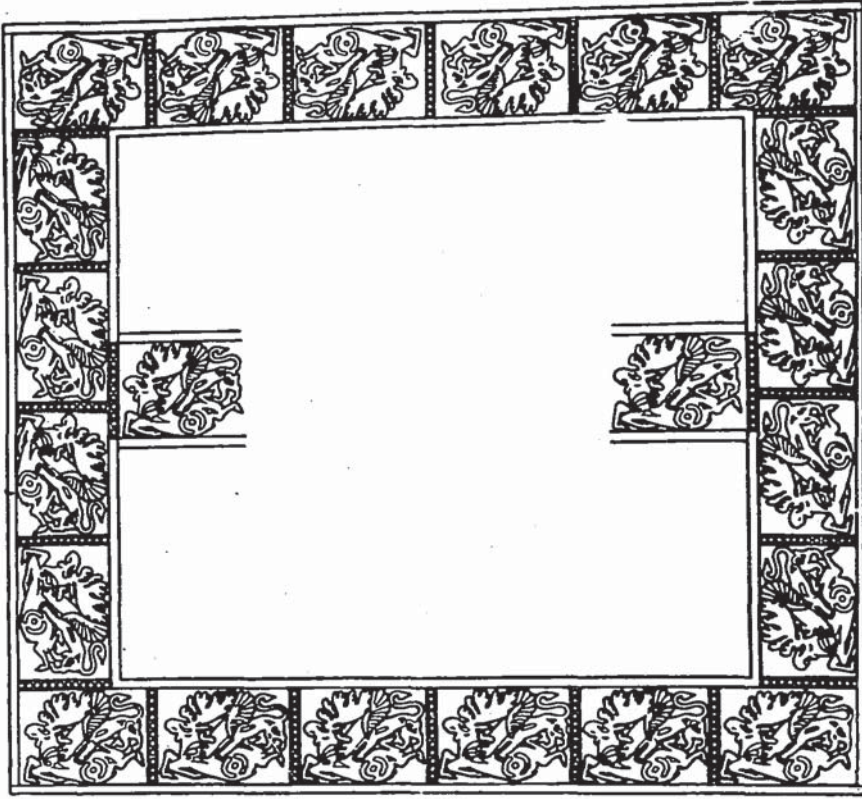
Resim 10 — Nagyszentmiklos hazinesinin 2 no'lu altın sürahisinde görülen ikinci madyonunda, insan başlı hayvan gövdeli hayali bir yaratığa binmiş bir hükümdar avlanırken görülmektedir.

Resim 11 — Nagyszentmiklos hazinesinin 2 no'lu altın sürahisinin üçüncü madalyonunda,
... .. Anahita figürü

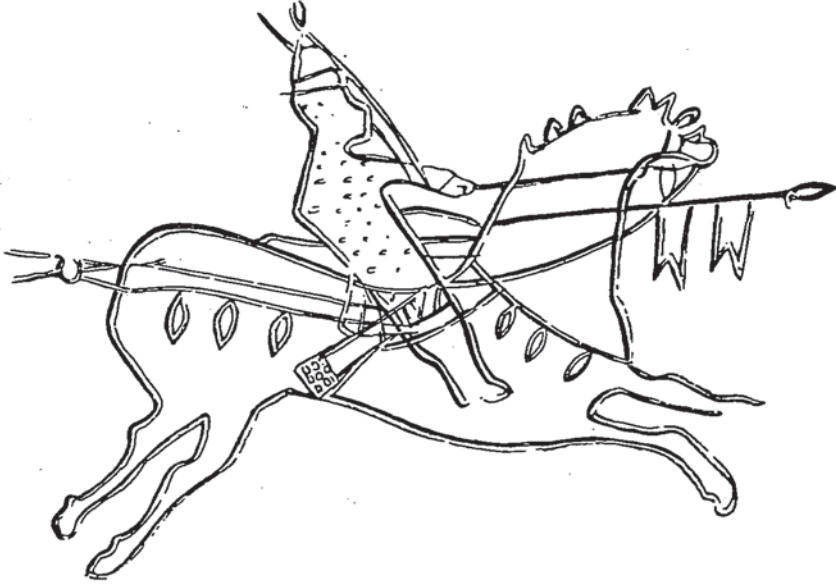
Resim 12 — Nagyszentmiklos hazinesinin, 2 no'lu altın sürahisinin dördüncü madalyonunda, harptan müzaffer dönen hükümdar veya kumandan'ın tasviri görülmektedir.

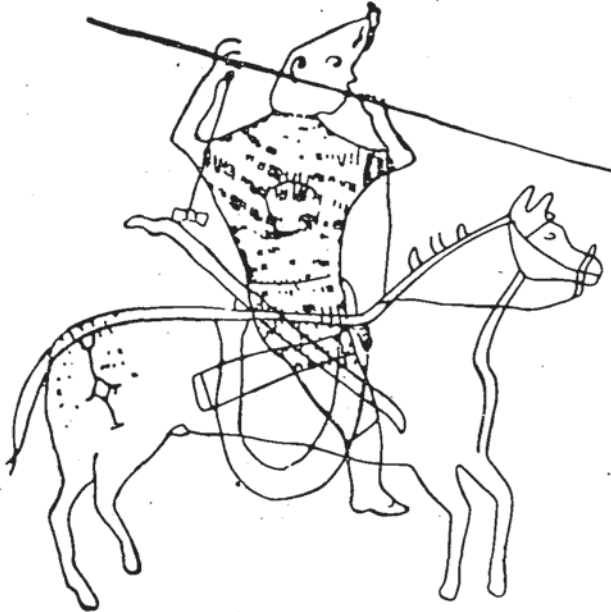
Resim 13 — Altaylarda Hun devrine ait Pazırık kurganlarından gün ışığına kavuşturulan bir deri örtü üzerinde yine deri aplik ile yapılmış kaplan griffon'un sığına saldırma sahnesi. Alttaki detay M.Ö. III yüzyıl.

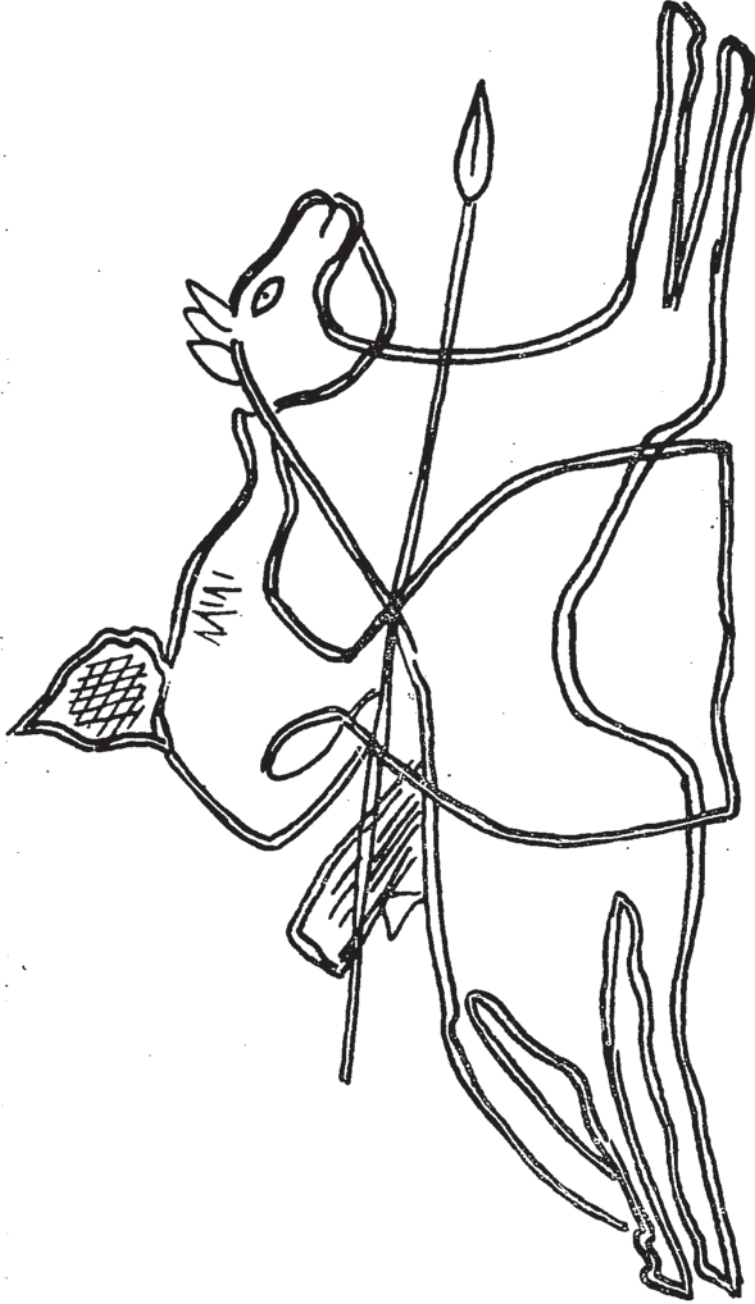
Resim 14 — Mogolistanda, Noin-Uja'da bulunmuş üzeri (Res. 13'de görülen hayvan mücadelesinde olduğu gibi) bir sığın'a saldıran kaplan griffon'un renkli ipliklerle işlenmiş. M.Ö. I yüzyıl ilâ M.S. I yüzyıl arası.

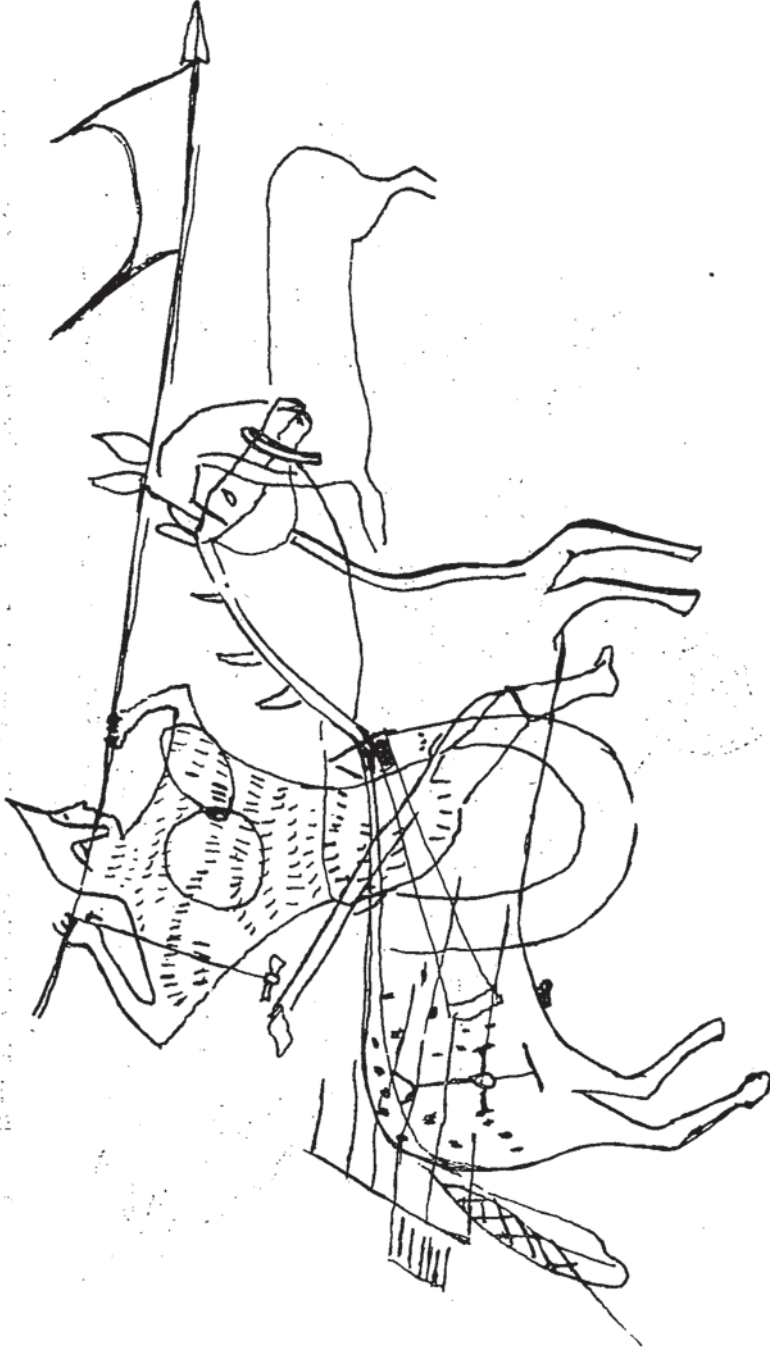
Resim 15 — Elinde flâmalı bir kargı tutan Kırgız süvarisi, Hakas bölgesi VII-IX yüzyıl arası.

Resim 16 — Hakast vilâyeti, Sulek dağında kayalar üzerine çizilmiş bir Türk süvarisi. VII ilâ IX yy arası. Atın sağrısında kabilenin damgası görülmektedir.

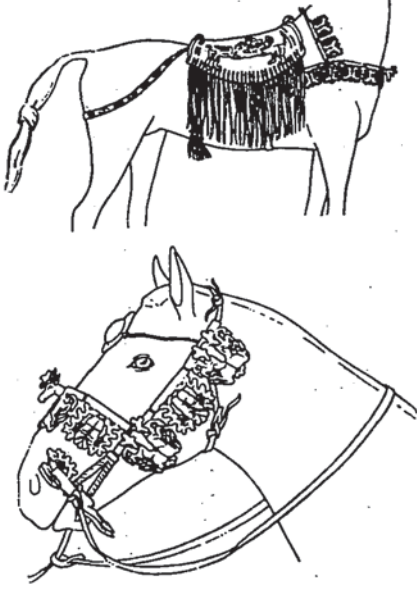
Resim 17 — Güney Sibirya'da bulunmuş, hücumu geçen bir Türk süvarisi tasviri. VII yüzyıl ilâ IX yüzyıl arası.

Resim 18 — Hakast vilâyeti, Sulek dağında kayalar üzerinde rastlanan, çizgisel tasvirlerde flâmalı kargısı ile avlanan bir Türk süvarisi.
VII - IX yüzyıl arası.

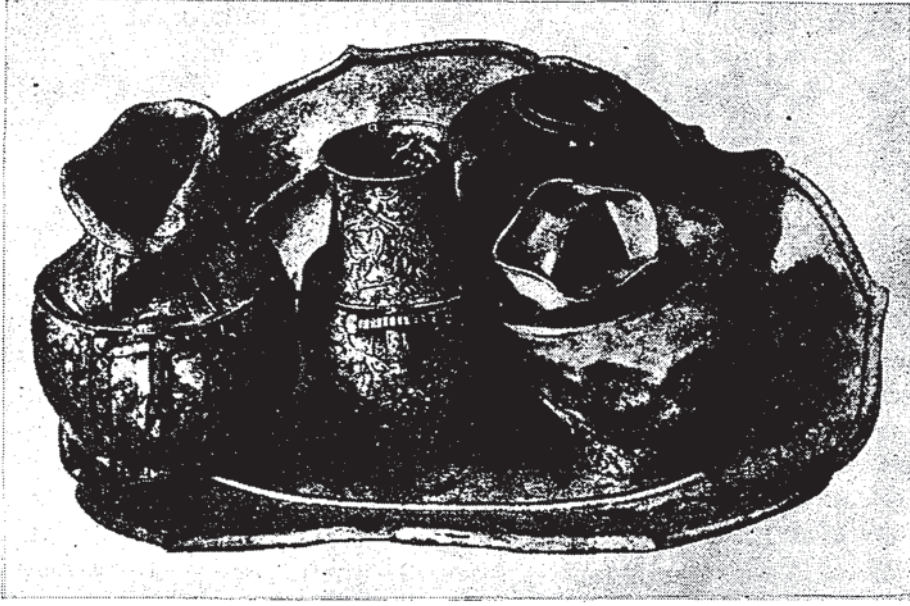
Resim 19 — Bir proto-Bulgar Türk süvarisinin elinde üçgen flâmalı mızrağı ile görünüşü. VIII ilâ IX yüzyıl arası.

Resim 20 — Altaylarda, Hunlara ait Pazırık kurganlarında görülen at köşüm süsleri ve at kuyruğunun bir matem işareti olarak düğümlenmesi. M.Ö. III yy.

Resim 21 — Altaylarda, Hun aristokratlarına ait ikinci ve üçüncü Pazırık kurganlarından çıkarılan, matem işareti olarak kesilmiş at kuyrukları. M.Ö. III. yüzyıl.

Resim 22 — Gümüş bir tepsi içinde, Hakas'ın Kopeni bölgesinde 2 No'lu kurganda bulunan dört altın kupa. VII ilâ VIII yüzyıllar arası.

Resim 23 — Hakas'ın Kopeni bölgesinde, gün ışığına kavuşturulan kulplu kupa'da görülen bitki motifleri ve madalyonlar içinde yer alan hayali hayvan figürleri. VII ilâ VIII yy arası.

Resim 24 — Mısır Memlûklerine ait ışık gölge oyunundan bir süvari figürü. Offenbach deri müzesinden.

Resim 25 — Memlûklere ait ışık-gölge oyunundan birkaç figür. Burada çocuklarının saçlarını çekerek yürüten kadınlar görülmektedir. Kahire, Arap